TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHDA ADAPTIV TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Nurmetova Muhayyo Matlatibovna
Pedagog-tadqiqotchi
muhayyonurmetova950@gmail.com
ORCID: 0009-0006-1502-2335

Annotatsiya. Tezisda tarixiy tafakkurni rivojlantirishda adaptiv ta’lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslangan. O‘quvchining tayyorgarligi, manba bilan ishlash ko‘nikmasi va kognitiv ehtiyojiga ko‘ra topshiriq tayanchi, murakkabligi hamda natija shaklini moslashtirish modeli taklif etilgan. Model diagnostika, adaptiv yo‘l, mezonli qayta aloqa va qayta diagnostika bosqichlarini birlashtiradi.

Kalit so‘zlar: tarixiy tafakkur, adaptiv ta’lim, tarixiy manba, pedagogik diagnostika, tabaqalashtirish, formativ baholash, refleksiya.

Аннотация. В статье представлено теоретическое обоснование педагогического потенциала технологий адаптивного обучения в развитии исторического мышления. Предложена модель адаптации системы заданий, уровня сложности и формата представления результатов с учетом уровня подготовленности обучающегося, навыков работы с источниками и когнитивных потребностей. Модель объединяет этапы диагностики, построения адаптивных образовательных траекторий, предоставления критериальной обратной связи и повторной диагностики.

Ключевые слова: историческое мышление, адаптивное обучение, исторический источник, педагогическая диагностика, дифференциация, формирующее оценивание, рефлексия.

Abstract. This paper provides a theoretical basis for the pedagogical potential of adaptive learning technologies in developing historical thinking. A model is proposed for adapting the task framework, complexity, and format of results based on the student's level of preparedness, skills in working with sources, and cognitive needs. The model integrates stages of diagnostics, adaptive pathways, criterion-based feedback, and re-diagnostics.

Keywords: historical thinking, adaptive learning, historical source, pedagogical diagnostics, differentiation, formative assessment, reflection.

Kirish

Tarix ta’limining vazifasi sanalar va voqealarni eslab qolish bilangina cheklanmaydi; u dalilni tekshirish, manba pozitsiyasini anglash, sabab va oqibatni asoslash, davomiylik hamda o‘zgarishni ko‘ra olishni talab etadi. Bunday amallar o‘quvchilarda bir xil sur’at va tayanch asosida shakllanmaydi. Shu bois adaptiv ta’lim tarixiy tafakkurga olib boruvchi yo‘lni individual ehtiyojga moslashtirish vositasi sifatida dolzarbdir.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida teng imkoniyatlar, o‘quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tabaqalashtirilganligi asosiy prinsiplar sifatida belgilangan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

[1]. 2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturda ta’lim sifatini oshirish, ilg‘or metodikalarni joriy etish va pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan [2]. Tadqiqotning maqsadi — tarixiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi adaptiv ta’lim imkoniyatlarini aniqlash va ularni darsda qo‘llash modelini asoslash. Nazariy tahlil, qiyoslash va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi.

Nazariy-metodologik asoslar

Tarixiy tafakkur faktni tayyor hukm sifatida qabul qilish emas, balki dalilning kelib chiqishi, konteksti va ishonchliligini tahlil qilib, asoslangan talqin yaratish jarayonidir. Wineburg ushbu fikrlashni kundalik intuitsiyadan farq qiluvchi, maxsus o‘rgatiladigan intellektual faoliyat sifatida izohlaydi [6]. O‘zbekistonlik olimlar T.Toshpo‘latov va Ya.G‘afforov tarix darsining maqsadi, mazmuni, metodlari va vositalarini o‘zaro bog‘liq metodik tizim sifatida yoritadi [3]. Demak, adaptatsiya alohida texnik usul emas, tarixiy bilish maqsadiga bo‘ysundirilgan didaktik qaror bo‘lishi kerak.

Adaptiv ta’limning birinchi imkoniyati — o‘quvchining joriy holatini aniqlashdir. Sh.A.Abdullayeva va D.I.Ro‘ziyeva pedagogik diagnostikaning tizimli, maqsadli va natijaga yo‘naltirilgan xususiyatini ta’kidlaydi [4]. Tarix darsida diagnostika xronologik tartiblash, manba muallifi va maqsadini aniqlash, dalildan xulosa chiqarish hamda o‘z fikrini baholash kabi amallarni qamrab oladi. Natija “kuchli” yoki “sust” yorlig‘i bilan emas, o‘quvchiga qaysi fikrlash amalida qanday tayanch zarurligini ko‘rsatuvchi dinamik profil shaklida ifodalanadi.

Adaptiv modelning pedagogik imkoniyatlari

Taklif etilayotgan model to‘rt bosqichdan iborat. Birinchi bosqichda umumiy o‘quv maqsadi va muvaffaqiyat mezonlari belgilanadi. Ikkinchi bosqichda qisqa diagnostika orqali tayanch ehtiyoji aniqlanadi. Uchinchi bosqichda manbalar hajmi, savol qolipi, faoliyat sur’ati yoki javob shakli moslashtiriladi. To‘rtinchi bosqichda mezonli qayta aloqa berilib, profil yangilanadi. Adaptiv ta’lim bo‘yicha tizimli sharhlar ham o‘quvchi modeli, mazmun va qayta aloqa o‘rtasidagi uzluksiz bog‘lanishni asosiy mexanizm sifatida ko‘rsatadi [7].

Masalan, “Turkistonda jadidchilik harakati” mavzusida barcha o‘quvchilar ikki manba asosida jadidlarning maqsadlari haqida dalilli xulosa chiqaradi. Tayanchli yo‘lda qisqartirilgan manbalar, atamalar lug‘ati, vaqt chizig‘i va yo‘naltiruvchi savollar beriladi. Mustaqil yo‘lda ikki to‘liq manba qiyoslash jadvali orqali tahlil qilinadi. Tadqiqiy yo‘lda esa qarama-qarshi pozitsiyadagi uch manbaning ishonchliligi baholanib, qarshi dalilni ham qamrab olgan kichik hajmli esse yoziladi. Barcha yo‘llarda maqsad va mezon bir xil, tayanch hamda mustaqillik darajasi turlicha bo‘ladi.

Ikkinchi imkoniyat — tarixiy materialni turli shaklda taqdim etishdir: matn, xarita, vaqt chizig‘i, audio yoki raqamli hujjat. Uchinchi imkoniyat — o‘quvchiga dalil va mahsulot shaklini tanlash huquqini berish orqali refleksiya hamda mas’uliyatni kuchaytirishdir. To‘rtinchi imkoniyat — formativ baholash orqali yordamni o‘z vaqtida oshirish yoki bosqichma-bosqich kamaytirishdir. Bu yondashuv O‘.Q.Tolipov va M.Usmonboyeva asoslagan maqsad, jarayon va nazoratning yaxlit loyihalanishi tamoyiliga mos keladi [5].

Samaradorlik to‘rtta mezon bilan baholanadi: tarixiy kontekstning aniqligi, manba ishonchliligini tekshirish, sababiy bog‘lanishni dalillash va muqobil talqinni hisobga olish. Har bir mezon 0–2 ballik rubrikada qayd etiladi. Raqamli vosita natijani tezkor yig‘ishi mumkin, biroq pedagogik qarorni o‘qituvchi qabul qiladi. Shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, texnik imkoniyatlar tengligi, guruhlarning o‘zgaruvchanligi va o‘quvchiga nisbatan past kutilmalarni shakllantirmaslik modelni qo‘llashning zarur shartlaridir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ilmiy yangilik va amaliy joriy etish shartlari

Taklif etilgan modelning ilmiy-metodik yangiligi adaptatsiyani o‘quvchining umumiy o‘zlashtirish darajasiga emas, tarixiy tafakkurning alohida amallariga bog‘lashidadir. O‘quvchi xronologiyani yaxshi bilishi, biroq manba muallifining manfaatini aniqlashda qiynalishi mumkin. Shu sababli moslashtirish mazmunni soddalashtirishdan boshlanmaydi; avvalo qiyinchilik yuzaga kelgan amal aniqlanib, aynan shu amal uchun vaqtinchalik tayanch beriladi. Ko‘nikma mustahkamlangach, tayanch qisqartirilib, o‘quvchining mustaqilligi oshiriladi.

Modelni amaliyotga joriy etish uchun o‘qituvchi topshiriqlar bankini tarixiy tafakkur mezonlari bo‘yicha tasniflashi, qisqa diagnostika vositalarini oldindan tayyorlashi va har bir mavzu uchun kamida ikki adaptiv yo‘lni loyihalashi lozim. Darsdan keyingi refleksiya natijalari keyingi mashg‘ulot rejasiga kiritiladi. Bunda adaptiv guruhlar doimiy tarkibga ega bo‘lmaydi; ular vazifa va ehtiyojga qarab yangilanadi. Mazkur shartlar adaptiv ta’limni epizodik usuldan dalillarga asoslangan uzluksiz pedagogik boshqaruv tizimiga aylantiradi.

Xulosa

Adaptiv ta’lim texnologiyalari tarixiy tafakkurni rivojlantirishda diagnostik aniqlik, manzilli tayanch, faoliyat shakllarining variativligi va tezkor qayta aloqani ta’minlaydi. Uning pedagogik qiymati topshiriqni shunchaki osonlashtirishda emas, umumiy tarixiy bilish maqsadiga erishish uchun turli yo‘llarni yaratishdadir. “Diagnostika — moslashtirish — dalilga asoslangan faoliyat — qayta aloqa” sikli o‘quvchining manba bilan mustaqil ishlashini va asoslangan tarixiy xulosa chiqarishini izchil rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-637-son, 23.09.2020. URL: https://lex.uz/docs/-5013007
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-134-son Farmoni, 11.05.2022. URL: https://lex.uz/docs/-6008663
3. Toshpo‘latov T., G‘afforov Ya. Tarix o‘qitish metodikasi. Toshkent: Turon-Iqbol, 2010.
4. Abdullayeva Sh. A., Ro‘ziyeva D. I. Pedagogik diagnostika va korreksiya: darslik. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2019.
5. Tolipov O‘. Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2006. 261 b.
6. Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia: Temple University Press, 2001.
7. Xie H., Chu H.-C., Hwang G.-J., Wang C.-C. Trends and development in technology-enhanced adaptive/personalized learning: A systematic review // Computers & Education. 2019. Vol. 140. Art. 103599. DOI: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103599

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.